

УДК 343.98

Т. І. Савчук

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ,
УЧИНЕНИХ У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ
ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ
ОПЕРАЦІЇ)**

У статті на основі аналізу слідчої та судової практики розроблено криміналістичну характеристику корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил. Виділено характерні особливості механізму вчинення вказаних злочинів. Визначено структуру криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил та проаналізовано її елементи. Вона повинна включати інформацію про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів, типові сліди злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, корисливо-насильницькі злочини, операція Об'єднаних сил, район проведення операції.

Постановка проблеми. Останніми роками на всій території України збільшилася кількість корисливо-насильницьких злочинів. Особливу небезпеку та шкоду вони завдають на територіях проведення операції Об'єднаних сил, адже посягають на інтереси осіб, які й так вимушені виживати в складних, майже бойових, умовах. Крім того, такі умови не лише підвищують їхню суспільну небезпеку, але й обумовлюють специфіку їх розслідування. Тому на сьогодні виникають значні проблеми в діяльності

правоохоронних органів з протидії корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил.

Очевидно, що на процес розслідування будь-яких злочинів впливають особливості елементів механізму їх учинення, які відображаються в криміналістичній характеристиці таких злочинів. Як слушно зазначили М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, О. О. Ейсман, Н. А. Якубович, подібність криміналістичних характеристик створює можливість передусім на основі узагальнення практики вловлювати спільність в обставинах учинення визначених видів злочинів, однорідність слідів, які вони залишають та на цій основі розробляти ефективні рекомендації по окремій методиці розслідування цих злочинів [1, с. 182]. Отже, для дальшої розробки рекомендацій щодо розслідування конкретного виду злочинів треба передусім дослідити елементи криміналістичної характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному дослідженню положень криміналістичної характеристики злочинів присвячено праці багатьох учених-криміналістів. Зокрема, вони були предметом дослідження В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. О. Ейсмана, О. Н. Колесніченка, Н. І. Клименко, В. Є. Коновалової, І. Ф. Крилова, В. С. Кузьмичова, В. Г. Лукашевича, Г. А. Магусовського, С. П. Мітрічева, В. О. Образцова, І. Ф. Пантелєєва, М. В. Салтєвського, М. О. Селіванова, Л. О. Сергєєва, А. В. Старушкевича, В. Г. Танасевича, М. П. Яблокова, Н. А. Якубович та багатьох інших. Попри значний внесок, зроблений ученими з досліджуваного питання, у криміналістичній літературі відсутня криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил.

Формування цілей. Автор має на меті розробити та дослідити окремі елементи криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції).

Виклад основного матеріалу. Розробка наукових положень щодо криміналістичної характеристики злочинів розпочалася в 60-х роках ХХ століття та пов'язується з Л. А. Сергєєвим, який розглядав її як елемент методики розслідування злочинів. Згодом узакане поняття пройшло кілька етапів розвитку. Скажімо, провівши дослідження, А. В. Старушкевич визначив три етапи розвитку криміналістичної характеристики злочинів як теоретичного поняття науки криміналістики: 1) перша згадка й опис криміналістичної характеристики злочинів у працях О. Н. Колесніченка, С. П. Мітрічева, Л.О. Сергєєва (70-ті роки ХХ ст.); 2) розробка теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів (80-ті роки – початок 90-х років ХХ ст.); 3) розробка криміналістичних характеристик окремих видів і груп злочинів та поглиблення розробки теорії криміналістичної характеристики злочинів (початок 90-х років ХХ ст. – до нашого часу) [2, с. 5].

Передусім криміналістична характеристика є теоретичною категорією криміналістики, яка відноситься до злочину як до події, що спричинила певні зміни в навколишньому середовищі [3, с. 375]. О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова визначили криміналістичну характеристику як систему

інформації про ознаки злочинів цього виду, що мають криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними й слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення завдань розслідування [4, с. 16]. Своєю чергою М. В. Салгевський пропонував визначати криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [5, с. 267]. Схожу думку висловив В. П. Бахін, який розглядав її як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які слугують основою наукового й практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [6, с. 179]. Проте вчені не вказали на наявність закономірних зв'язків між такими ознаками, що уявляються суттєвим упущенням. Дещо іншу думку висловлює О. В. Кузнєцова, стверджуючи, що криміналістична характеристика злочину є інформаційною моделлю, яка об'єднує в собі сукупність систематизованих і типізованих відомостей про таку подію й пов'язані з нею процеси, а також закономірності їх відображення та джерела відображеної інформації [3, с.375]. Отже, більшість учених-криміналістів дотримуються погляду, що криміналістична характеристика окремого виду злочинів – це, зокрема, наукова категорія, покликана вирішувати завдання розслідування як на науковому, так і на практичному рівнях.

У криміналістичній літературі нема єдності й у визначенні змісту криміналістичної характеристики. Скажімо, Р. С. Белкін зазначав, що криміналістична характеристика окремого виду злочину має включати характеристику вихідної інформації; систему відомостей про спосіб учинення та приховання злочинів і типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви й цілі злочину, особистість ймовірної жертви злочину, а також про деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановку) [7, с.736]. А. В. Старушкевич, указуючи, що під криміналістичною характеристикою злочинів можна розуміти певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значимі ознаки злочинів, наголошує, що кожний злочин має багато різних ознак. Одні з них мають значення для кримінально-правової кваліфікації злочину, правильного вирішення кримінальної справи, інші – для прийняття кримінально-процесуальних рішень, треті – для розкриття й розслідування тощо [2, с. 8]. Отже, указана сукупність даних стосується тих чи інших елементів механізму злочину. Тобто зміст криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочинів складають дані про конкретні елементи механізму злочину.

Свого часу І. Ф. Пантелєєв до криміналістичної характеристики конкретного виду злочинів відніс типові ситуації цього виду злочину, найбільш розповсюджені способи їх учинення, технічні засоби, які застосовуються злочинцем для вчинення злочину, характеристику типових матеріальних слідів злочину, які можуть мати значення речових доказів, найбільш ймовірні місця їх виявлення, тайники, способи приховання слідів злочину та інших засобів маскування злочинців, характеристика їх професійних злочинних навиків, злочинних звуків тощо [8, с.359].

Неодноразово здійснювалися спроби узагальнити думки з цього питання, висловлені в криміналістичній літературі. Зокрема, М. В. Салтевський, розглянувши всі елементи, дійшов висновку, що більшість авторів виділяють чотири основних її елементи: предмет безпосереднього посягання, спосіб учинення злочину в його широкому розумінні, типову обстановку – «слідову картину» у її широкій інтерпретації, особу злочинця [9, с. 419]. Уявляється, що запропонована узагальнена система елементів криміналістичної характеристики є типовою для більшості злочинів. Однак при побудові криміналістичної характеристики окремого виду злочину мають ураховуватися й інші елементи, такі, наприклад, як особистість жертви (потерпілого), окремі обставини вчинення злочину (час, місце та обстановка) тощо.

Зазначимо, що всі елементи криміналістичної характеристики злочину взаємозалежні, виявлення внутрішніх зв'язків дає змогу, пізнаючи один елемент системи злочину, одержати знання про деякі інші елементи і, у кінцевому рахунку, розкрити злочин [10, с. 45]. Тому при розробці криміналістичної характеристики мають ураховуватися такі закономірності.

З огляду на викладене можна сказати, що криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в зоні проведення операції Об'єднаних сил має включати дані про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів (час, місце та обстановка), типові сліди злочинів.

Корисливо-насильницькі злочини, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил є одними з найпоширеніших видів злочинів. Ця група злочинних діянь характеризується корисливою мотивацією й насильницьким способом учинення. До категорії таких злочинів можна віднести грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), зокрема поєднані з убивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК).

Характерними особливостями механізму вчинення корисливо-насильницьких злочинів у районах проведення операції Об'єднаних сил є:

- 1) злочинці, використовуючи політичну ситуацію в державі та воєнні дії у відповідних регіонах, намагаються отримати матеріальну наживу;
- 2) злочини вчиняються непоодинокі, а в поєднанні з іншими насильницькими злочинами, злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності тощо. У структурі таких злочинів можна виділити основні та допоміжні, які виступають способами вчинення чи приховання основних злочинів або потрібними умовами їх учинення;
- 3) у вчиненні злочинів досить часто беруть участь особи, які несуть військову службу, входять до складу добровольчих батальйонів або незаконних військових формувань.

Способи вчинення корисливо-насильницьких злочинів у районі проведення операції Об'єднаних сил характеризуються застосуванням різних видів насильства для заволодіння чужим майном. Насильство, яке застосовується при вчиненні таких злочинів, може бути фізичним

(нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, позбавлення чи обмеження волі, позбавлення життя) або психічним (погроза фізичним насильством, пошкодженням або знищенням майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб).

З огляду на те, що в зоні проведення операції Об'єднаних сил на сьогодні існує проблема контролю за використанням вогнепальної зброї, то на руках у громадян перебуває значна кількість такої зброї, яка використовується для вчинення, зокрема й корисливо-насильницьких злочинів. Тому спосіб учинення значної частини корисливо-насильницьких злочинів включає застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і речовин. Крім того, застосування насильства чи його погрози відбувається також і способом використання холодної зброї, предметів побутового призначення, пристосованих для нанесення ударів.

Під час учинення вимагання в зоні проведення операції Об'єднаних сил часто злочинці використовують соціально-політичну ситуацію в державі та вимагають від потерпілих грошові кошти за захист від можливих насильницьких дій з боку злочинних формувань, незаконних військових формувань тощо.

Значна частина корисливо-насильницьких злочинів у районі проведення операції Об'єднаних сил вчиняється з попередньою підготовкою та надалі прихованням злочинної діяльності. Для цього злочинці вчиняють такі дії: а) обирають особу потерпілого; б) отримують інформацію про потерпілого, його майно, характер діяльності, зв'язки, спосіб життя тощо; в) обирають спосіб злочину, знаряддя злочину; г) підшукують співучасників; д) у разі потреби обирають засоби маскування злочинців (форма одягу, балаклави, транспортні засоби); е) обирають час та місце вчинення злочину; є) обирають місця збуту злочинно здобутого майна тощо.

Предметом злочинних посягань виступають як грошові кошти, так і матеріальні цінності різного характеру. Найчастіше це ювелірні вироби, мобільні телефони, планшети, ноутбуки, побутова техніка, цінні предмети одягу та носильні речі, банківські картки, товари, продукти харчування, транспортні засоби (мотоцикли, мопеди, автомобілі, трактори, велосипеди) тощо.

Відомості про суб'єкта корисливо-насильницьких злочинів включають криміналістично значимі властивості злочинця стосовно його біологічних (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічних (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальних (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле) ознак [11, с. 22].

Переважну частину таких злочинів учиняють особи чоловічої статі, віком 20-30 років, які не мають постійного місця роботи, або не працюють. Освітній рівень таких осіб середній. Значна частина злочинців має кримінальний досвід учинення аналогічних злочинів. Досить часто такі особи перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а в деяких випадках розпивання спиртних напоїв відбувається разом з потерпілим. Більшість таких злочинів учиняє група осіб. До того ж, чим вища суспільна небезпека злочину, тим вища ступінь організованості таких

кримінальних угруповань. В окремих випадках корисливо-насильницькі злочини в зоні проведення операції Об'єднаних сил вчиняються стійкими злочинними групами, до складу яких входять військовослужбовці, державні службовці та працівники правоохоронних органів.

Особливу групу злочинців складають військовослужбовці або особи, які входять до складу добровольчих батальйонів чи незаконних військових формувань. Такі особи вчиняють корисливо-насильницькі злочини в поєднанні з іншими злочинами та в співучасті з іншими військовими або цивільними особами.

Потерпілими від указаних злочинів стають різні категорії осіб: 1) необережні та легковажні особи як жіночої, так і чоловічої статі (можуть перебувати в стані сп'яніння), які мають при собі матеріальні цінності та неналежно їх зберігають; 2) особи, зовнішній вигляд, транспортний засіб та житло яких наптовхнуло злочинців на можливість наживи; 3) пенсіонери; 4) продавці цілодобових магазинів, кіосків; 5) підприємці; 6) особи, яких підозрювали у зв'язках з учасниками терористичних або сепаратистських організацій. Досить часто такі потерпілі своєю віктимною поведінкою провокують учинення стосовно себе корисливо-насильницьких злочинів. У низці випадків між потерпілим та злочинцем був стійкий соціальний зв'язок або такі особи були знайомими чи мали спільних знайомих.

Обстановка вказаних злочинів обумовлена особливостями способу їх учинення, особою потерпілого та особою злочинця. Вона включає: 1) просторову характеристику всіх етапів злочину; 2) їх часову характеристику; 3) матеріальну обстановку місць підготовки, учинення та приховування злочину; 4) погодні та інші природно-кліматичні умови; 5) поведінку потерпілих і свідків; 6) соціально-побутові й психологічні стосунки між учасниками події; 7) обставини, що сприяють або перешкоджають учиненню таких злочинів [11, с. 24].

Скажімо, час учинення злочинів найчастіше припадає на вечірню та нічну добу. При вчиненні вимагань, характеризуючи час злочину, треба виділити час висунення вимоги та час її виконання. Зазвичай між ними існують різні за тривалістю проміжки часу, що використовують злочинці для переконання потерпілого в потребі виконання висунутих вимог.

Типовими місцями вчинення корисливо-насильницьких злочинів є: 1) квартири, житлові будинки чи інші помешкання потерпілого; 2) офісні приміщення, склади, магазини, аптеки, гаражі чи інші приміщення, які належать потерпілому; 3) під'їзди житлових будинків; 4) подвір'я або двори житлових будинків; 5) погано освітлені вулиці, дороги; 6) розважальні заклади; 7) блокпости або інші місця дислокації військовослужбовців або добровольчих батальйонів.

Треба враховувати, що злочинець може: а) активно впливати на обстановку для створення сприятливих умов щодо здійснення задуманого злочину; б) використовувати певні сприятливі умови й пристосовувати свої дії до тих умов, що склалися; в) знаходити знаряддя й засоби подолання перешкод до вчинення злочину. Загалом злочинець прагне використати

обстановку, яка б відповідала умовам раптового, швидкого нападу й безпечного відходу з місця вчинення злочину, а також можливостям створення, підтримання або посилення психологічного тиску на потерпілого під час нападу або вимагання [11, с. 24].

Типовими слідами корисливо-насильницьких злочинів є матеріальні сліди на тілі та одязі як потерпілого, так і підозрюваного, а також місці події. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілого, підозрюваного, свідків.

Висновки. Криміналістична характеристика являє собою систематизовану інформацію про ознаки окремого виду злочинів або елементи механізму його вчинення та відображає закономірні зв'язки між такими елементами й слугує для висунення криміналістичних версій та вирішення завдань розслідування. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в зоні проведення операції Об'єднаних сил має включати відомості про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів (час, місце та обстановка), типові сліди злочинів.

Використані джерела:

1. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика : теоретические проблемы. Москва : «Юридическая литература», 1978. 192 с.
2. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник. Київ : Правник-НАВСУ, 1997. 44 с.
3. Кузнецова О. В. До питання щодо поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 372-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_18_53.
4. Колесниченко О. Н., Коновалова В. О. Криминалисторическая характеристика преступлений : учебное пособие. Харьков : Юрид. Институт, 1985. 92 с.
5. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
6. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) : монография. Киев, 2002. 268 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики; Учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
8. Пантелеев И. Ф., Селиванов Н. А. Криминалистика : учебник. Москва : Юрид. лит., 1975. 544 с.
9. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
10. Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. Криминалисторическая характеристика преступлений. Сб. науч. тр. Москва, 1984. С.43-48.
11. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. ... дис. доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 53 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2018

Савчук Т. И. Криминалистическая характеристика корыстно-насильственных преступлений, совершенных в районе проведения операции Объединенных сил (антитеррористической операции)

В статье на основе анализа следственной и судебной практики разработана криминалистическая характеристика корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в районе проведения операции Объединенных сил. Выделены характерные особенности механизма совершения указанных преступлений. Определена структура криминалистической характеристики корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в районе проведения операции Объединенных сил и проанализированы ее элементы. Она должна включать данные о способах преступления, предмет преступного посягательства, личность преступника и потерпевшего, обстоятельства совершения преступлений, типичные следы преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики, корыстно-насильственные преступления, операция Объединенных сил, район проведения операции.

Savchuk T. Forensic Characteristic of Mercenary-Violent Crimes Committed in the Area of Carrying out Operation of the Combined Forces (Anti-terrorist Operation)

The article analyzes the scientific opinions of criminologists on the concept and structure of forensic characteristics of crimes. It has been determined that the forensic characteristic is a systematic information about the features of a particular type of crime or elements of the mechanism of its commission, and reflects the logical connections between such elements and serves for the advancement of forensic versions and solving the tasks of the investigation. The content of forensic characteristics of one or another type of crime is data on specific elements of the mechanism of the crime. It is emphasized that all elements of the forensic character of the crime are interdependent and there are regular relationships that must be taken into account when they are studied. It is determined that when constructing forensic characteristics of a particular type of crime, one must take into account not only the general structure of forensic characteristics, but also the characteristic features of a specific type of crime.

On the basis of the analysis of investigative and judicial practice, a forensic description of mercenary-violent crimes committed in the area of the operation of the combined forces was developed. Characteristic features of the mechanism of committing these crimes are highlighted. The structure of forensic characteristics of mercenary-violent crimes committed in the area of operation of the combined forces is determined. It should include data on the methods of crime, the subject of a criminal offense, the identity of the offender and the victim, the circumstances of the commission of crimes (time, place and situation), typical traces of crimes. The peculiarities of the mechanism of committing selfish-violent crimes in the areas of the anti-terrorist operation are highlighted. The main elements of forensic characteristics of these crimes are analyzed.

Keywords: forensic characteristic, elements of forensic characteristics, mercenary-violent crimes, operation of united forces, area of operation.